

Dede Korkut öyküleri tıp tarihi bakış açısıyla ne söyler?

Ahmet Aciduman¹, Berna Arda²

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi ¹Tıp Tarihi ve Etik Doçenti, ²Tıp Tarihi ve Etik Profesörü

SUMMARY: Aciduman A, Arda B. (Department of Medical History and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine). What do the Dede Korkut stories tell us from the perspective of the history of medicine? Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2011; 54: 189-196.

We aimed in this study to describe the determination of wounds and diseases and their treatment methods according to the medical knowledge of the era as contained in the Dede Korkut stories, from the perspective of the history of medicine. Muharrem Ergin's critical texts titled *Dede Korkut Kitabı-1 (Dede Korkut Book-1)* and *Dede Korkut Kitabı (Dede Korkut's Book)*, the book containing the text translated into contemporary Turkish; the book titled *Dede Korkut Oğuznameleri* containing the texts of Dresden; and Vatican copies of Dede Korkut stories re-transliterated and published by Tezcan and Boeschoten were examined. Facsimiles of Dresden and Vatican copies of stories in Ergin's *Dede Korkut Kitabı-1* were also compared to other studies. Some medical situations were described in the story of Bugach Khan, son of Dirse Han; the story of the plunder of Salur Kazan's house; the story of Bamsi Beyrek, son of Kam Pure; the story of the captivity of Uruz Bey, son of Kazan Bey, and of Kanturali, son of Kanlı Koca; the story of Emren, son of Begil; and the story of the death of Beyrek. This study revealed that the medical explanations and applications among the Oghuz tribes emphasized in the Dede Korkut stories, which are important examples of the epic story type of Turkish literature relating the lives of the Oghuz, reflected either religious or materialistic medical understanding.

Key words: Dede Korkut stories, history of medicine.

ÖZET: Bu çalışmanın amacı Dede Korkut öykülerini tıp tarihi açısından ele alarak, öykülerde geçen yaralanmalar ve hastalıklar gibi tıbbi durumların saptanması ve varsa bunlara uygulanan tedavi yöntemlerinin kendi dönemlerinin tıbbi bilgi düzeyi bağlamında irdelenmesidir. Bu amaçla Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı-1* adlı eleştirel metni, yine Ergin'in *Dede Korkut Kitabı* adlı, öykülerin çağdaş Türkçeye dönüştürülmüş metni, Tezcan ve Boeschoten tarafından hazırlanmış olan *Dede Korkut Oğuznameleri* adlı Dede Korkut öykülerinin Dresden ve Vatikan yazmalarının yeniden çevriyazısı yapılarak yayımlanmış metinleri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, Ergin'in *Dede Korkut Kitabı-1* çalışmasında yer alan, Dresden ve Vatikan nüshalarının tıpkıbasımları ile de bir karşılaştırma yapılmıştır. Dirse Han oğlu Boğaç Han, Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı, Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek, Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in tutsak olduğu, Kanlı Koca oğlu Kanturalı, Basat'ın Tepegözü öldürdüğü, Begil oğlu Emren, İç Oğuz Dış Oğuzun asi olup Beyrek'in öldüğü öykülerde tıbbi ilgilendiren durumlar saptanmıştır. Bu çalışma, Oğuzların yaşayışlarını anlatan ve Türk edebiyatında destansı öykü türünün önemli örneklerinden olan Dede Korkut öykülerinde saptanan tıbbi açıklama ve uygulamaların Oğuz boyları arasında hem dinsel tıbbi bir anlayış, hem de maddi tıbbi bir anlayışın birlikte sürdürüldüğünü açığa koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut öyküleri, tıp tarihi.

Dede Korkut öyküleri Türk Edebiyatında destansı öykü türünün önemli örneklerindedir. Bir giriş ile on iki öyküden oluşan bu eser, Oğuzların yaşayışlarını anlatmakta olup, kimileri Oğuzların kendi aralarında yaptıkları mücadeleleri, kimileri çevredeki ülkeler ve düşmanlarla olan mücadelelerini, bir bölümü de doğaüstü varlıklarla olan mücadelelerini anlatır. Öykülerin geçtiği coğrafya, Ergin'e göre kuzey-doğu Anadolu bölgesidir¹. Öykülerin ortaya çıkmaları ile saptanma tarihlerinin arasında önemli bir zaman farkı bulunduğu öncelikle vurgulanmalıdır. Öykülerin aslının Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce IX-XI. yüzyıllarda Sirderya kuzeyindeki yurtlarında geçen yaşayışları ile ilgili bulunduğu; tespit edilip öyküleştirilmelerinin ise XV. yüzyılın ortalarında ya da ikinci yarısında olduğu bildirilmektedir¹.

Dede Korkut kitabının bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan birisi *Dresden Nüshası* diye anılan ve bir giriş ile on iki öyküden oluşan yazmadır. Aslı Dresden Kral Kütüphanesinde bulunur ve ilk kez H.O. Fleischer tarafından bulunmuştur. *Vatikan Nüshası* ise Vatikan Kütüphanesi Türkçe kısmında 102 numarada kayıtlıdır. Giriş ile birlikte altı tane öyküden oluşmaktadır ve eksik bir nüshadır¹. Ergin¹ incelemeleri sonrasında her iki nüshanın da XVI. yüzyılda kopyalanmış olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı Dede Korkut öykülerini tıp tarihi açısından ele alarak, öykülerde geçen kimi yaralanmaların, hastalıkların saptanması ve varsa bunlara uygulanan tedavi yöntemlerinin irdelenmesidir. Bu amaçla Muharrem Ergin'in¹ Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış bulunan *Dede Korkut Kitabı-1* adlı eleştirel metni, yine Ergin'in² Boğaziçi yayınları tarafından yayımlanmış *Dede Korkut Kitabı* adlı, öykülerin çağdaş Türkçeye dönüştürülmüş metni, Tezcan ve Boeschoten³ tarafından hazırlanmış ve Yapı Kredi Yayınları tarafından yayınlanmış bulunan *Dede Korkut Oğuznameleri* adlı Dede Korkut öykülerinin Dresden ve Vatikan yazmalarının yeniden transkripsiyonu yapılarak yayımlanmış metinleri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, Ergin'in¹ TDK tarafından yayımlanan çalışmasında yer alan, Dresden ve Vatikan nüshalarının tıpkıbasımları ile de bir karşılaştırma yapılmıştır.

Dirse Hân oğlu Boğaç Hân boyını beyân ider

İlk saptanan vaka, Dirse Han oğlu Boğaç Han öyküsünde yer almaktadır. Uzun bir süre çocuğu olmayan Dirse Han'ın sonunda bir oğlu olur. Oğlan büyür 15 yaşına gelir. O zamana kadar adsız olan oğlana, bir boğayı öldürdüğü için Dede Korkut tarafından Boğaç adı verilir. Boğaç beylik alıp tahta çıkınca babasının yoldaşı kırk yiğidi anmaz olur. O kırk namert yiğit de eski itibarlarına kavuşmak için Boğaç'ı yok etmeye karar verirler, Dirse Han'a oğlu Boğaç'ı kötüleyen dedikodular getirirler ve Dirse Han'ı oğlunu öldürmesi için kışkırtırlar. Bunun sonucunda Dirse Han oğlunu öldürmek için bir av düzenler ve av sırasında oğlunu okla vurur. Aşağıdaki bölüm Boğaç'ın vurulmasını anlatmaktadır ve hem Dresden ve hem Vatikan nüshalarında bulunmaktadır:

“Dirse Hân korkut sinirli katı yayın eline aldı. Üzengiye kalkub katı çekdi, uz atdı. Oglanı iki talusunun arasında urub çakdı, yıkdı. Oh tokındı, alca kanı şorladı, koynı toldı, bedevî atının boynın kucakladı, yire düşdi. Dirse Hân istedi kim oglancugunun üstüne güvleyüb düşeydi. Ol kırk nâmerd komadı. Atının cılavısın döndürdi, ordusına gelür oldı¹[D. s.13a-b/22-23].”

Dirse Han oğlu Boğaç'ı iki talusunun arasından ya da bir başka deyişle iki kürek kemiğinin arasından, sırtından vurmuştur. Boğaç vurulduktan sonra kanı akmış, sonrasında da atından yere düşmüştür. Kanama ve attan düşme ayrıntıları Vatikan nüshasında bulunmamaktadır:

“Dirse Hân kurt sinirli katı yayı eline aldı. Üzengüye kalkub katı çekdi, uz atdı. Oglanın iki talusunun ortasında urub yıkdı. Dirse Hân diledi kim oglancugunun üstüne güvleyüb düşeydi. Ol kırk nâmerd komadı. Atını cılavulayub 'varma' didiler. Dirse Hân atının başını döndürüb ordusına gelür oldı¹[V. s.63b-64a/12-13].”

Öykünün devamında gelişmeler şöyle olur. Gelenler arasında oğlu Boğaç'ı göremeyen annesi, kırk namerdin Boğaç'ın avda olduğu sözüne inanmaz ve kırk yardımcı kızıyla birlikte Boğaç'ı aramaya çıkar ve onu bir çukurda kanlar içerisinde bulur:

“Oglan yine eydür: ‘Ana agramagıl, mana bu yaradan ölüm yokdur, korhmagıl! Boz atlu Hızır mana geldi. Üc kerre yaramı sıgadı. ‘Bu yaradan sana ölüm yokdur. Tag çiçegi anan südi sana merhemdür’ didi.” Böyle

digec kırk ince kız yayıldılar, tag çiçeği divşürdiler. Oglanın anası emceğin bir sıkdı, südi gelmedi. İki sıkdı, südi gelmedi. Üçüncide kendüye zarb eyledi, kanı toldı, sıkdı, südile kan karışık geldi. Tag çiçeğiyle südi oğlanın yarasına urdılar. Oglanı ata bindürdiler, alubanı ordusına gitdiler. Oglanı hekimlere ismarlayub Dirse Hândan sakladılar¹[D. s.16a-b/28-29].”

Görüldüğü gibi bu bölümde bu ok yarasının tedavi yöntemi söylenmektedir. Tedavide hem doğaüstü, hem de doğal yöntemler iç içe verilmiştir. Hızır'ın gelerek oğlanın yarasını sıvazlaması ve tedavinin nasıl yapılacağını bildirmesi tedavinin doğaüstü yönünü oluştururken, dağ çiçeklerinin ana sütü ile karıştırılması ve yaraya sürülmesi fiziksel bir tedaviyi göstermektedir. Bundan sonra Boğaç'ın hekimlere emanet edilmesi, her ne kadar Hızır bu yaranın ölümcül olmadığını söylese de, hekimlerin hasta sağaltımındaki önemini göstermektedir.

Oglan eydür: “Korkma cânım ana, bu yaradan bana ölüm yokdur! Boz atlu Hızır İlyâs bana geldi. Üç katla yarımı sıgadı. ‘Sana bu yaradan ölüm yokdur’ didi. ‘Tag çiçeği anan südi senün yarana melhemdür’ didi.” Böyle diyecek kırk ince kız yayılıb tag çiçeği devşirdiler. Oglanın anası dahı memesini bir sıkdı, südi gelmedi. Bir dahı sıkdı, süd gelmedi. Üçüncide kendüye güç idib katı sıkdı, südile kan karışık çıkdı. Tag çiçeği ile südi karışdurub oğlanın yarasına urdılar, bağladılar. Ata bindirdiler, alubanı orduya getürdiler. Oglanı Dirse Hândan sakladılar¹[V. s.65b/16].

Vatikan nüshasında Hızır ile birlikte İlyas adı da anılmıştır. Metindeki bir başka farklılık da yaraya dağ çiçeği ile süt karışımı sürüldükten sonra sarılmasıdır. Dresden nüshasında sütün gelmesi için Boğaç'ın annesi kendisine vururken, Vatikan nüshasında ise zorlamaktadır. İki metin arasında başka bir farklılık görülmemektedir.

Öykünün bundan sonraki bölümünde Boğaç kırk günde iyileşmektedir. Babası Dirse Han'ı kırk namerdin elinden kurtarmakta; Bayındır Han Boğaç'a taht ve beylik vermektedir. Nihayetinde Dede Korkut gelip ve bu Oğuzname'yi düzmektedir.

Anne sütünün dünyanın birçok yerinde ampirik olarak yaraların tedavisinde kullanıldığı, ancak bunun bilimsel olarak kanıtlanmadığı vurgulanmaktadır⁴. Buradan hareketle; anne sütünün “epidermal growth faktör” (EGF) ve benzerlerini içermesi nedeniyle yara iyileşmesi üzerine olumlu etkide bulunabileceği, ayrıca

sahip olduğu çok sayıda antibakteriyel faktör nedeniyle ikincil bakteriyel enfeksiyonları da önleyebileceği yorumu yapılmaktadır⁴. İnsan sütünün, lökosit fonksiyonunu düzelterek ve sitokin biyolojisini değiştirerek anti-enflamatuvar etki gösterdiği bilinmektedir⁵.

Öykünün bütünü ele alındığında, ona çıkış noktası oluşturan ve kırk namert tarafından uygulandığı belirtilen planın, günümüzde ruh sağlığı ve hastalıkları açısından incelenen temel bir konu olan “baba-oğul arasındaki ezeli çatışma” kavramına dayandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun da incelikli bir gözlemi yansıttığını söylemek mümkündür.

Salur Kazanın ivi yağmalandığı boyı beyân ider

Dede Korkut öykülerinde tıp tarihi açısından saptanan ikinci vaka Salur Kazan'ın evinin yağmalanması destanında bulunmaktadır. Salur Kazan, Oğuz beylerine verdiği büyük bir ziyafette sarhoş olur ve beylere av teklif eder. Diğer beyler de bu teklifi kabul edince Kazan, yurdunu korumak için 300 yiğit ile oğlu Uruz'u bırakarak, beylerle ava çıkar. Casuslar bu durumu Şökli Melik'e haber verir ve düşman gece vakti Kazan bey'in yurduna baskın yapar, evini barkını yağmalar, karısı Burla Hatun'u, kırk yardımcı kızını ve oğlu Uruz'u tutsak eder. 600 düşman eri Kazan'ın Kapular Derbendi'nde bulunan on bin koyununu da almaya gider. Karaçuk Çoban ve kardeşleri Kıyan Güci ve Demir Güci bunlara karşı koyar, iki kardeş şehit olur. Karaçuk Çoban da yaralanır ama düşmanı püskürtmeyi başarır:

“Çoban şehîd olan kardaşların Hakına kodı. Kâfirler leşinden bir büyük depe yıgıdı. Çakmak çakup od yakdı. Dahı kepeneginden kurumsı idüib yarasına basdı. Yolun kıyısın alub oturdı. Agladı, sıkladı. Eydür: “Salur Kazan, ölümisin dirimisin? Bu işlerden haberün yokmıdır?” dedi¹[D. s. 23a/42].

Burada Karacık Çoban'ın yarasını tedavi yöntemi; kepenegini ateşte kurumlaştırarak yara yerine sürmesidir. Vatikan nüshasında kepenek yerine keçe tabiri geçmektedir. Buradan kepenegın keçeden yapılmış olduğu sonucuna da varılabilir.

Karacık çoban şehîd olan kardaşlarını Hakına kodı. Kâfir leşinden bir büyük depe yıgıdı. Kendi dahı bir iki yırde yara yimişdi. Od yakdı; keçe bırakdı; kurumsı itdi; yarasına basdı. Yolun kıyısın alub oturdı. Agladı,

sıkladı. Eydür: “Kazan Beg, ölümisin, dirimisin? Bu işlerden haberün yokmu?” dedi¹[V. s. 85/56].

Benzer yöntem XV. yüzyılın cerrahnamelerinden olan Cerrah Mes‘ud’un⁶ *Hulâsa-i Tıbb* adlı eserinde de rastlanmaktadır:

“Ammâ kılıcdan ve bıçakdan kemük şakk olur, ufanmağı az olur, kan çok akarsa hûn bend vuralar, berk bağlayalar; ya keçe yakalar berk saralar, üç gün dura⁶.”

Öykünün bundan sonraki kısmında Kazan yurdunun tehlikede olduğunu öğrenince geri döner. Durumu öğrenince de düşmanlarının peşine düşer. Karacık Çoban da ona yardım eder. Diğer Oğuz beylerinin de gelmesiyle, büyük bir savaş olur ve düşmanı yenerler. Kazan Bey eşini, çocuğunu, malını kurtarır. Geri dönerler. Şenlik yapılır, Dede Korkut gelir ve bu Oğuznameyi düzer.

Kam Pürenün oğlu Bamsı Beyrek Boyı

Öykülerde saptanan bir başka vaka ise oldukça bilindik bir durumu tekrarlamaktadır. Bamsı Beyrek’in beşik kertme nişanlısı Banı Çiçek ile gerdeğe gireceği gece Bayburt hisarının beyi yedi yüz kişi ile gelir ve Beyrek ile otuz dokuz arkadaşını tutsak eder, naibi de şehit eder. 16 yıl geçer. Bu sürede Beyrek’in ölü ya da diri olduğu bilinmez. Yalancı oğlu Yaltacuk, Beyrek’in öldüğü haberini getirir ve Banı Çiçek ile evlenmek için küçük düğünü yapar, büyük düğüne mühlet koyar. Beyrek’in babasının gönderdiği iki bezirgân Bayburt’ta Beyrek’i bulur ve durumu anlatır. Beyrek kendisine âşık olan Bayburt Beyinin kızının yardımı ile kaçar ve ülkesine gelir. Düğüne ozan kılığında katılır. Önce kendisini tanıtmaz. Çeşitli olaylardan sonra Beyrek kendisini tanıtır. Beyrek’in ardından ağlamaktan gözleri görmez olan babası Bay Püre Bey Beyrek’le ilgili olarak şunları söyler, ki bu aynı zamanda görme kaybının tedavisini de vermektedir:

“Bu mahallde bigler Beyregi getürdiler. Kazan Big eydür: ‘Muştuluk Bay Püre Big, oğlun geldi!’ didi. Bay Püre Big eydür: ‘Oğlum idüğün andan bileyim, sırça parmağını kanatsun, kanını destimâla dürtün, gözime süreyin. Açılacak olurisa oğlum Beyrekdür’ didi. Zîrâ ağlamaktan gözleri görmez olmuş idi. Destimâli gözine silicek Allah Te‘âlânun kudretiyle gözi açıldı. Anası atası güvlediler. Beyregün ayagına düşdiler¹[D. s. 61a-b/118-119].”

Öykünün bu kısmı ile Kur’an’da yer alan Yusuf Suresi’nde Yusuf Peygamber’in babası Hz. Yakub’un ağlamaktan gözlerine beyaz gelmesi (Yûsuf Sûresi, 84)⁷ ve gelişen olaylardan sonra Mısır’da Hz. Yusuf’un kardeşlerine gömleğini vererek babasının yüzüne koymalarını istemesi (Yûsuf Sûresi, 93)⁷ ve müjdecinin gömleği yüzüne koyması ile Hz. Yakub’un yeniden görmeye başlaması (Yûsuf Sûresi, 96)⁷ arasında bir paralellik vardır. Hatta öyle ki Bay Püre Bey, oğlunun kanı bulaşmış mendilin gözüne sürülmesi ile göreceğinden neredeyse emindir ve beklediği gibi de olur. Vatikan nüshasında da çok benzer ifade bulunmaktadır. Fark olarak Vatikan nüshasında hangi parmağın kanatılacağı belirtilmemiştir:

“Kazan Beg eyitdi: ‘Bay Büre Beg, muştuluk! Oğlun geldi’ didi. Bay Büre Begün oğlu Baryek gideli ağlamaktan gözleri görmez olmuşdu. Bay Püre Beg eydür: ‘Oğlum Baryek idüğünü andan bileyim ki barmagını kanatsun, destemaline bulaşdurub gözüme sürün. Acılacak olursa Baryegündür’ didi. Baryek eyle itdi. Babasının gözine sürdi. Gözleri açıldı. Atası anası güvleyüb oğlunun üstüne düşdi¹[V. s.82b/50].”

Sonrasında Beyrek Oğuz beyleri ile Bayburt hisarı üzerine yürür. Düşmanı yenerler, arkadaşlarını kurtarır, geri dönerler. Kırk gün kırk gece düğün yapılır. Dede Korkut gelerek bu Oğuznameyi düzenler.

Bir başka olay ise göz kapağının yaralanmasıdır. Bu yaralanmalar ya kılıçla, ya da okla olmuştur. Kılıçla yaralanmanın örneği Kazan Bey’in oğlu Uruz’un tutsak olduğu öyküde geçerken, okla yaralanma Kanlı Koca oğlu Kan Turalı öyküsünde bulunmaktadır. Her iki öyküde de, aşağıda görülebileceği gibi tedavi açısından bir öneri getirilmemiştir.

Kazan Big oğlu Uruz Bigün tutsak olduğu boyı beyân ider

“Nâgâh gözi kapagına kılıc tokındı. Kara kanı şorladı, gözine indi. Özün sarb yirlere saldı¹[D. s.76a/148].”

Vatikan nüshası bu durumun kaza sonucu olduğunu bildirmektedir. “Kara kan” tanımı kanamanın bir venöz kanama olduğunu düşündürmektedir.

“Nâgâh kaza yitişüb cenk içinde gözinün kapagına kılıc dokundı. Kara kanı şorlayub akdı. Sarb yirlere Kazan özünü saldı¹[V. s. 97b/80].”

Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyını beyân ider

“Üzerine geldi, gördü kim Kan Turalının atını ohlamışlar, gözünün kapagın ohlamışlar (ohşamışlar), yüzünü kan bürümüş, turmaz kanın siler¹[D. s. 99b/195]”.

“Turmaz kanın siler” sözleri nedeniyle halen kanamanın devam ettiği yorumu yapılabilir. Bu öykü Vatikan nüshasında bulunmamaktadır.

Basat Depegözi öldürdüğü boyı beyân ider Hanum hey

Bu öyküde doğaüstü bir olay sonrası dünyaya gelen tepegöz adlı bir yaratıktan söz edilmektedir. Oğuzun yaylaya göçtüğü bir dönemde Aruz’un Konur Koca Saru Çoban adlı çobanı, peri kızlarının bulunduğu uzun pınar denen yerde, bir peri kızıyla birlikte olur. Bu birliktelik sonucu peri kızı gebe kalır ve çobana “kendisinde bir emaneti olduğunu, bir yıl tamamlanınca gelip kendisinden almasını” söyler. Zaman geçer. Oğuz yine yaylaya geçer. Çoban yine pınara gelir ve koyunlar ürker. Çoban bir yığınak görür. Bu sırada peri kızı gelir, çobana emanetini almasını, ama Oğuz’un başına zeval getirdiğini söyler. Çoban bu yığınağı alır, sapan taşına tutar. Yığınak vurdukça büyü ve bunun üzerine yığınağı bırakır ve kaçar.

“Meger ol dem Bayındır Han bigleriyle seyrâna binmişlerdi. Bu bınara geldiler. Gördüler kim bir ‘ibret nesne yatur, başı göti belürsüz. Çevre aldılar. İndi bir yigit bunı depdi. Depdikçe büyüdi. Birkaç yigit dahı indiler depdiler. Depdiklerince büyüdi. Aruz Koca dahı inüb depdi. Mahmuzı tokundu. Bu yiganak yarıldı. İçinden bir oğlan çıkıdı. Gevdesi âdem, depesinde bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı, etegine sardı. Eydür: Hanım muni bana virin, oğlum Basatla besleyeyin didi. Bayındır Han senin olsun didi. Aruz Depegözi aldı. Evine getürdi¹[D.s. 110a/216].”

Öyküde “tepegöz” “cyclopia” olarak tanımlanan bu durum doğuştan bir anomali olup, “arhinensefali, sebosefali, siklopi ve ethmosefali”yi içeren holoprosensefali adlı gelişimsel bir defektir. Holoprosensefali oküler hipotelorizm, proboskisle birlikte bir tek göz, burun hipoplazisinin değişik dereceleri, medyan yarık dudak, serebral hemisferlerin sagittal yarıklanmasında kısmî ya da tam yetersizlik, mikrosefali, mental retardasyon, konvülsiyonlar içeren bir spektrumdur⁸. Prevalansı 16000 doğumda bir ve 250 embriyo oluşumunda

birdir. Oluşumundan % 50 oranında sitogenetik bozukluklar (trisomi 13) sorumludur. Holoprosensefaliye teratojenlere ek olarak genetik etkenlerin neden olduğu bilinmektedir.⁹ Sonic Hedgehog geni holoprosensefaliye neden olan birçok genetik bozukluktan ilkidir. Klinik olarak gen ekspresyonu çeşitlilik göstermekte, tek ventriküllü beyinlerden, klinik olarak etkilenmemiş otozomal dominant taşıyıcılara kadar geniş bir spektrum bulunmaktadır.⁹ Öte yandan diyabetik annelerin nadiren hem siklopik hem de makrozomik bebekleri olduğu bilinmektedir. Büyük bebek sendromu olarak bilinen bu durumun birincil risk faktörlerinden birisi önceden var olan diyabetin özellikle gebelik döneminde kontrolsüz olmasıdır. Diyabetle birlikte en sık görülen anomaliler kardiyovasküler sistem, santral sinir sistemi, yüz ve ekstremiteleri kapsar.⁵ Homeros’un *Odyssea* adlı eserinde de siklopa rastlanır. Adı Polyphemos olan bu siklops, Yunan mitolojisine göre Polyphemos Poseidon’un dev oğullarından birisidir⁵. Gelişimsel bir anomali olan bu durum, Dede Korkut’un “Basat’ın Tepegözü öldürdüğü” öyküsünde olduğu gibi, genetik bilimi hakkında yeterli bilginin olmadığı dönemde, doğaüstü olarak nitelendirilmiş ve oluşumu peri kızları gibi doğaüstü yaratıklarla ilişkilendirilmiştir.

Begil oğlu Emrenün boyını beyân ider

Begil oğlu Emren destanında bir femur kırığı vakası ile karşılaşılacaktır. Karakol görevi yapmakta olan Begil avda hünerli bir beydir. Av sırasında herkes gibi ok kullanmamakta, avını yakalamak için yayını avın boynuna atmakta ve onu kolayca durdurmaktadır. Kazan, Bayındır Han’ın huzurunda bu durum için “hüner atın mı, yoksa erin midir?” diye bir soru sorar. Beyler “erindir” derler ama Kazan bu durumun atın hüneri olduğunu söyleyince, Kazan’ın bu sözü Begil’e dokunur ve yurduna geri döner. Eşine Oğuz’a baş kaldırdığını ve Gürcistan’a göçmek istediğini söyler. Eşi bırakmaz ve gözü gönlü açılınsın diye Begil’i ava gönderir. Av sırasında Begil attan düşer:

“Av avlayu gezeriken öninden bir pârelü geyik çıkıdı. Begil buna at saldı. Baganun ardından irdi, yay kırışın boynuna atdı. Buga acınışıdı, kendüyi bir yüce yirden atdı. Begil at cılavısın yenimedi, bile uçdı. Sag uyluğu kayaya tokındı, sındı. Begil örü turdı, agladı, eydür: ‘Ulu oğlum, ulu kardaşım yok.’ Hemân bilüğinden

gez çıkarub atınun terkilerini tartdı, urdı. Kaftânu altından ayagını berk sardı. Var kuvvetiyle atınun yilisine düşdi. Avcılardan ayru, dülbendi bogazına geçdi. Ordusını ucına geldi. Oglancuğı Emren bahâdur babasına karşı geldi. Gördi benzi sararmış, dülbendi bogazına giçmiş¹[D. s. 122a-b/240-241].”

Metinde sağ uyluğu kırılan Begil'in ilk tedavi olarak ayağını sıkı sararak femur kırığının tespit etmeye ve hareketsiz kılmaya çalıştığı görülmektedir. Kırık oldukça ağrılı bir durumdur ve kırık kemiğin hareketinin engellenmesiyle ağrının azalması mümkün olmakla birlikte, Begil'in evine dönerken yaptığı at yolculuğu yine de oldukça ağrılı olmuştur ve bu durumun Begil'in benzinin sararması ile kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Femur kırığının çok ağrılı olduğuna dair başka bir kanıt da aşağıdaki satırlarda görülmektedir:

“Begil biş gün oldı divâna çıkmadı. Ayagınınun sindüğünü kimseye dimedi. Bir gice döşeginde katı katı âh itdi. Hâtûnu eyitdi: “Big yigidüm, kalabalık yağı gelse kayıtmaz idün, butuna ala oh tohınsa inlemez idün, kişi koyında yatan halalına sırrın dimez-mi olur, nedür halun” didi. Begil eydür: “Görklüm atdan düşdüm, ayagum sındı” didi¹[D. s.123a/242].”

Begil'in acıya dayanıklı olduğu eşinin sözlerinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Begil'in acı acı inlemesini normal bulmayan eşi bunun nedenini sorar ve öğrenir. Buradan da Begil'in femur kırığı nedeniyle çok acı çektiğini saptayabiliyoruz.

Öykünün devamında Begil'in ayağının kırıldığı duyulunca düşman casusları bu durumu tekfura bildirirler. Tekfur Begil'in yurduna saldırmaya karar verir. Begil bu durumu öğrenince oğlu Emren'i Kazan Han'dan yardım çağırarak için göndermek ister. Emren buna karşı çıkar, düşmanı kendisinin karşılayacağını bildirir ve babasının atına binerek düşmanı karşılar. Emren yenileceği sırada Allah'tan yardım ister ve Tanrı da kendisine kırk kişilik kuvvet verir. Emren tekfuru yenilgiye uğratar. Begil şenlik yapar, oğlunu Bayındır Han'a götürür. Dede Korkut gelir ve bu Oğuznameyi düzenler.

İç Oguza Taş Oğuz 'âsi olub Beyrek öldüğü boyı beyân ider

Dede Korkut öykülerinde saptanan son vaka ise büyük olasılıkla bir femoral arter ya da ven, ya da her ikisinin birden kesilmesidir. Kazan Han'ın yılda bir defa evini dış oğuz ve iç oğuz beylerine yağmalatması geleneği vardır. Bir yağmaya Dış

Oğuz beyleri katılmaz, yalnız İç Oğuz beyleri katılır. Bu duruma kızan Dış Oğuz beyleri Aruz Koca önderliğinde Kazan Han'la ilişkilerini keserler, Kazan'a düşman olurlar ve and içerler. Beyrek'ten de kendilerine katılmasını isterler. Beyrek bu durumu şiddetle reddeder:

“Aruz gene kakıdı. Beyregün sakalını berk tutdı. Biglere bakdı, gördi kimse gelmez. Aruz kara polad öz kılıcın tartub Beyregün sag uylugın çaldı. Kara kana bulaşdı. Beyregün başı bunlu oldı. Bigler hep tagıldı. Her kişi atlu atına bindi. Beyregi dahı bindürdiler. Ardına âdem bindürüb kucakladılar. Kaçdılar Beyregi odasına yetürdiler. Cübbesin üzerine örttdiler.¹[D. s.150b-151a/297-298]”¹

Beyrek'in ölümüne, sağ femoral arter, ven ya da her ikisinin de kesilmesi nedeniyle oluşan kanamaya bağlı hipovolemik şok yol açmış olmalıdır. Beyrek yaralandıktan sonra kanamayı durdurmak için yapılmış herhangi bir işlem metinde yazılı değildir. Zaten Beyrek'in eve geldiğinde de ölüm halinde olması bu tespiti doğrulamaktadır.

Beyrek'in ölümünden sonra Kazan Han yas tutar. Beyrek'in öcünü almak için Kazan Han ve beyleri hazırlık yapar ve Dış Oğuz'un üzerine yürürler. İç Oğuz ve Dış Oğuz beyleri karşı karşıya gelirler, Kazan dayısı Aruz'u attan düşürür ve kardeşi Kara Göne Aruz'u öldürür. Bunun üzerine Dış Oğuz beyleri Kazan'dan aman dilerler, Kazan da onları affeder ve Aruz'un varını yoğunu yağmalattırır. Dede Korkut gelir, neşeli havalar çalar ve gazi erenlerin başına neler geldiğini anlatır.

Sonuç

Dede Korkut öyküleri, Türk kültür dünyasının gerek sözlü, gerek yazılı şekilde kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşmış önemli eserlerinden birisidir ve edebiyat, dil, din, gelenek, atasözleri, tarih, coğrafya ve pedagoji gibi birçok alan için önemli bir tarihsel kaynak niteliği taşımaktadır¹⁰. Dede Korkut'un kişiliği¹¹, Dede Korkut öykülerindeki karakterlerin tahlili¹², Dede Korkut öykülerinin geçtiği yerler^{13,14}, Dede Korkut öykülerinde dua¹⁰, av¹⁵ ve tutsaklık¹⁶ temaları, Dede Korkut öykülerindeki anne-çocuk ilişkisi¹⁷, Dede Korkut öykülerinde çocuk eğitimi açısından sunulan değerler¹⁸, Dede Korkut öykülerinde söz kalıpları¹⁹ ve Dede Korkut öykülerinin Türk plastik sanatlarına yansması²⁰ gibi bu

öyküler hakkında literatürde yer alan farklı yazarlarca farklı alanlarda yapılmış ve sunulmuş araştırmalar, öykülerin edebiyat, dilbilgisi, coğrafya, pedagoji ve sanat tarihi açısından ayrıntılı biçimde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Tıp tarihi açısından yapılan bu sınırlı incelemede, Orta Asya'da eski Türklerde gördüğümüz doğaüstü ya da büyüsel/sihirsel işlemlere dayanan tıbbi anlayış ile maddi tıbbi anlayışın²¹ Dede Korkut öykülerinde de yer aldığı görülmektedir. Öykülerin aslının IX-XI. yüzyıllara ait olduğu, tespit edilip öyküleştirmelerinin ise XV. yüzyılın ortalarında ya da ikinci yarısında olduğu göz önüne alındığında, bu durum oldukça anlaşılır olmaktadır. Türklerin kitlesel olarak İslâmiyeti kabulleri X. yüzyılda başlamıştır. Bundan önce Türkler arasında büyük çoğunlukla Gök Tanrı inancı ve Şamanizm egemendi. Tıbbi uygulamalarda Kam/Şamanların rol aldığı sihirsel/büyüsel bir boyut varken Otacı/Emcilerin rol aldığı maddi bir anlayış da bulunuyordu²². İslâmiyet'in kabulü ile birlikte sihirsel/büyüsel tıp anlayışı yerini dinsel tıp anlayışına bırakmıştır. Maddi tedavi yanında mitolojik ya da doğaüstü öğelerin karşılığı olarak dinsel öğelerin tedavide yer alması Boğaç Han öyküsünde çok belirgindir. Anne sütü ve dağ çiçeği maddi hekimlik anlayışının örneği olarak yara tedavisinde kullanılırken, yaranın Hızır İlyas tarafından üç kez sıvazlanması dinsel tıp anlayışının göstergesi olarak yara tedavisinde yer almaktadır. Bir başka dinsel hekimlik ve tedavi uygulaması örneği olarak Beyrek'in babasındaki görme kaybının Beyrek'in kanı bulaştırılmış bir bez parçasının Beyrek'in babasının gözüne sürülmesi sonucu düzelmesidir. Dede Korkut öykülerinde öykülerin geçtiği dönemin gereği olarak sıklıkla delici ve kesici alet yaralanmaları ve kırıklar gibi travma sonucu oluşan tıbbi durumların ön planda bulunduğu görülmektedir. Kanamayı durdurmak için keçe yakılarak yaraya konması, femur kırığını tespit için sıkıca sarılması gibi uygulanan maddi tedavi yöntemleri yanında, durdurulmayan kan kaybı sonucu ortaya çıkan hipovolemik şok gibi bir ölüm nedeni de saptanabilmektedir. Öte yandan siklopi gibi bir bulgunun eşlik ettiği ve çağdaş literatürde holoprosensefali olarak adlandırılan doğuştan bir malformasyona sahip bir karakterin var oluşunun, genetik faktörlerin bilinmemesi nedeniyle doğal nedenlerle açıklanamadığı,

onun yerine doğaüstü bir nedenle açıklandığı görülmektedir. Sonuç olarak bu çalışmamız eski Türklerde ve onun bir yansıması olarak Dede Korkut öykülerinde saptanan tıbbi açıklamalar ve uygulamalarda hem dinsel tıbbi bir anlayışın, hem de maddi tıbbi bir anlayışın birlikte görüldüğünü açığa koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Ergin M. Dede Korkut Kitabı-1 (6. Baskı). Ankara: AKDITYK, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
2. Ergin M. Dede Korkut Kitabı (38. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007.
3. Tezcan S, Boeschoten H. Dede Korkut Oğuznameleri (3. Baskı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
4. Yurdakök M. Eski Türklerde Çocuk Hekimliği. Ankara: Öncü Basımevi, 2003: 37-44.
5. Yurdakök M. Neonatal Medicine in Ancient Anatolia. Ankara: Güneş Publishing, 2011: 122-126.
6. Cerrâh Mes'ûd. Hulâsa-i Tıbb. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İsmihan Sultan Koleksiyonu, No: 332: 7b.
7. Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. (Haz: Karaman H, Özek A, Dönmez İK, Çağrıcı M, Gümüş S, Turdu A). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
8. Weaver DD. Genetics of developmental defects. In: Wilkins RH, Rengeachary SS (eds). Neurosurgery (2nd ed) Vol 3. New York: McGraw-Hill, 1996: 3419-3436.
9. Uğuralp C, Erşahin Y. Kyklops ve holoprosencephalon. TND Pediatrik Nöroşirürji 2008; 3: 12-14.
10. Yılmaz K. Dede Korkut Destanı'nda dua. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2010; 2: 144-157.
11. Özdemir H. Dede Korkut'un kişiliği ile ilgili efsaneler. Türkoloji Dergisi 2003; 16: 23-34.
12. Günay U. Dede Korkut Hikâyelerindeki karakterlerin tahlili. Milli Folklor 1998; 5: 3-12.
13. Bulduk Ü. Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 1996; 18: 247-252.
14. Toksoy A. Dede Korkut Destanlarında Tav-eli ve çevresi. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2008; 3: 121-128.
15. Yazıcı H. Dede Korkut hikâyelerinde av. Acta Turcica 2009; 1: 107-122.
16. Gayıbov S. Kitab-ı Dede Korkut'taki tutsaklık durumu karşısında Oğuz'un tutumu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2008; 1: 131-152.
17. Savran H. Dede Korkut Kitabının anne-çocuk ilişkisi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2004; 7: 89-103.

18. Yalçın SK, Şengül M. Dede Korkut Hikâyeleri'nin çocuk eğitimi açısından öne sürdüğü değerler ve ortaya çıkarmak istediği tip üzerine bir değerlendirme. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2004; 14: 209-223.
19. Gül R. Dede Korkut Hikâyelerinde söz kalıpları. D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 2008; 10: 100-105.
20. İskenderzade LA. Dede Korkut Hikayelerinin Türk plastik sanatlara yansımaları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2007; (17): 319-340.
21. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa, 2003: 203-223.

Dipnot

¹Bu öykü Vatikan nüshasında da bulunmakla birlikte, Aruz'un Beyrek'i yaraladığı kısım Vatikan nüshasında bulunmamaktadır.